

KİTABXANA VƏ KOMMUNİKASIYA

A.A.XƏLƏFOV

Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində kitabxana və kommunikasiya probleminin araşdırılmasına səy göstərilmişdir. Həmçinin məqalədə informasiyanın toplanıb, saxlanıb və ötürülməsində mühüm müəssisə olan kitabxanaların kommunikasiya vasitəsi kimi cəmiyyətdə informasiya mübadiləsi, biliklərin idarə edilməsi prosesində yaxından iştirakı təhlil edilmişdir.

Sosial institut olan kitabxanalar mədəniyyətin inkişafı naminə sosial proqramların yaradıcısı və icraçısı kimi davamlı, ictimai infrastrukturun kommunikasiya sahəsidir. Məhz buna görə də oxuculara xidmət prosesində kommunikasiyanın müxtəlif formalarının yaradılmasında və istifadə edilməsində yaxından iştirak etməyə borcludurlar.

Kitabxanalar müasir informasiya cəmiyyətində biliklərin idarə olunmasında, cəmiyyətlə-insan, insanla-informasiya arasında qarşılıqlı informasiya kanallarının yaradılmasında və əlaqələndirilməsində, ardıcıl olaraq təkmilləşdirilməsində, sürətlə islahatlar aparmaq və yeniləşmək vəzifəsi qarşısında dayanmışdır. Böyük sürətlə qloballaşan dünya “elektron inqilab” erasına qədəm qoyur. Bu böyük inqilabı proses bütövlükdə bəşər mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan kitabxanalar qarşısında da mühüm vəziflər qoyur. Bu vəzifələrin həllində yarındığı gündən zəmanəmizə qədər, ilk Şumer kitabxanalarından milli kitabxanalara qədər, keçdiyi yolda kitabxanaları kommunikasiya sistemləri yaxından müşayiət etmişdir.

Kommunikasiya ilə daimi yol yolçusu olmuş kitabxanalar adətləri, davranışı və əqidələri bir-biri ilə bölüşən, insanların ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdiyi kommunikasiya sistemində vacib hadisədir. Əlaqəsiz, ünsiyyətsiz insan qrupları, cəmiyyət olmadığı kimi, bilavasitə insanlara xidmət edən, insanlar arasında birlik vasitəsi olan kitabxanalarda kommunikasiyasız yaşaya bilməzlər. Məhz bu da kommunikasiya proseslərini öyrənməyi kitabxanaşünaslar qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyur.

Kommunikasiya (communicatio)-latın sözü olub, mənası 1) ümumi etmək, bağlamaq, ünsiyyətdə olmaq; 2) iki və ya daha çox şəxs arasında olan və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan ünsiyyət; bir şəxsin əldə etdiyi məlumatı başqasına (başqalarına) çatdırması və s. deməkdir ¹

¹ Məhərrəmli. Q. Mediada işlənən alınma sözlər. İzahlı lüğət. Bakı. 2008, 111 s.

Kommunikasiya məlumatın insandan-insana verilməsinə deyilir. İnsan mahiyyət etibarlı ilə biri-digəri ilə ünsiyyətdə olan varlıqdır. Ünsiyyət insanın sosiuma daxil olması və orada fəaliyyət göstərməsi üçün mühüm vasitədir. Məhz buna görədir ki, insan həyatında arakəsilməz informasiya mübadiləsi, yeni vərdişlər, təcrübələr əldə etmək həyatı zərurətdir. Ünsiyyətin məqsəd və məzmunundan asılı olaraq onun vəzifələri də müxtəlif ola bilər. Ünsiyyət həmişə hərəkətdə olan dinamik bir proses olduğundan partnyorlar arasında yeni münasibətlər formalaşa bilər.

Son zamanlar elmi ədəbiyyatda “ünsiyyət” termini ilə yanaşı olaraq “Kommunikasiya” termini daha çox işlədirilir. Bizcə, “ünsiyyət” termininə nisbətən kommunikasiya terminin daha əhatəli və çoxmənalı xarakter daşdığından, bu terminin kommunikasiya kimi işlədilməsi daha məqsədə müvafiqdir. Müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində insanların böyük sürətlə inkişaf edən müntəzəm olaraq yeniləşən, dərinləşən, yeni keyfiyyətlər kəsb edən informasiya tələbatının ödənilməsi kommunikasiyanın yeni, daha mürəkkəb formalarının aşkarlanmasını tələb edir.

Cəmiyyət inkişafının ən erkən dövrlərində insanlar biri-birilə əlaqə yaratmaq, birləşmək, ünsiyyətdə olmaq, informasiya toplamaq məqsədi ilə kommunikasiyanın müxtəlif vasitələrindən istifadə etmişlər. Zaman keçdikcə cəmiyyət inkişaf etdikcə, insanların bilik səviyyəsi, ətraf mühiti dərk etmək qabiliyyəti artdıqca, yeni kommunikasiya kanalları meydana gəlmiş, kommunikasiya bəşər fikrini aktuallaşdırmaq vasitəsinə çevrilmişdir. Qarşılıqlı təsir prosesində insanlar birinin o birinə köməyi, ünsiyyəti, birləşməsi hesabına zənginləşir, bəşəriyyət tərəfindən toplanan təcrübə hamının malına çevrilirdi.

Kommunikasiyanın inkişaf tarixini 4 mərhələyə bölən sosioloqlar bu dövrləri kommunikasiya inqilabı adlandırırlar. 1) yazının ixtira edilməsi, 2) kitab çapının başlanması, 3) radio televiziyanın meydana gəlməsi, 4) dünyanın böyük möcüzəsi İnternetin zühur etməsi kommunikasiyanın cəmiyyətin formalaşması və inkişafı, insan bilik və bacarığının təkmilləşməsi sahəsində əsas amilə çevrildi. Cəmiyyətin kommunikasiya proseslərinə onun vasitələrinin öyrənilməsinə, tədqiqinə diqqət artdı. Kommunikasiya inqilablarına nəzər salarkən belə bir elmi fikir diqqəti cəlb edir ki, bu inqilablar arasında onların, birinin digərinə keçməsi prosesində də ciddi bir əlaqə vardır. Bu proseslər heç də biri-birini inkar etmir, varislik prinsipi gözlənilir. Köhnə məhv edilmir, onun səmərəli toxumları saxlanılır, beləliklə, yeni yaranan vasitələr daha mükəmməl daha müasir formada özünü göstərir.

Kommunikasiyanın cəmiyyətin çox erkən dövrlərindən yaranmasına baxmayaraq “Kommunikasiya” termini elmi ədəbiyyatda XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Bu termin altında informasiyanın insandan-in-

sana ötürülməsi, cəmiyyətdə qarşılıqlı təsiri, informasiya mübadiləsi kimi başa düşülür².

Beləliklə, yuxarıda dediklərimizə və sosioloqların qiymətli araşdırmalarına və elmi nəticələrinə əsaslanaraq deyə bilərik ki: Kommunikasiya ünsiyyətdir, informasiyanın insandan-insana ötürülməsidir. Cəmiyyətdə qarşılıqlı təsirdir, informasiya mübadiləsidir³. Həmçinin maddi və mənəvi dünyanın müxtəlif obyektlərinin əlaqəsi vasitəsidir.

Cəmiyyətin tarixi inkişafı prosesində kommunikasiyada tədricən, təkmül yolu ilə inkişaf etmiş, onun yeni-yeni növləri, kanalları, vasitələri meydana gəlmişdir.

Kommunikasiyanın növləri Kommunikasiyanın insanlar arasında ünsiyyət, əlaqə və insanların biri-birini qarşılıqlı anlama vasitəsi kimi bir çox növləri vardır. Sosioloqlar və kitabxanaşünaslar kommunikasiya proseslərini üç növə ayırırlar⁴.

1. Şəxsiyyətlər arası kommunikasiya. Bu növə həmçinin kommunikasiyanın xüsusi forması olan qruplar, birliklər və s. Kommunikasiyalar da daxildir.

2. Kütləvi kommunikasiya. Bu kommunikasiyanın ən çox yayılmış və demək olar ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin, bütün idarə və müəssisələrin, xüsusi ilə informasiya orqanlarının və kitabxanaların istifadə etdiyi kommunikasiyadır. Cəmiyyətdə hakim mövqə tutan kütləvi kommunikasiya insanlar sosial hissələrin açıq ümumiliyinə və ümumi sosial təcrübəyə malik olduqları vaxt həyata keçirilir, reallaşır⁵. Cəmiyyətin informasiya təminatında və insanların informasiya mübadiləsində mühüm rol oynayan kütləvi informasiya vasitələri (qəzet, jurnal, sənədli kino, radio və televiziya ibarət sistem) kütləvi kommunikasiyanın klassik nümunəsidir.

3. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya iki və daha çox müxtəlif mədəniyyətlərin əlaqəsi prosesində informasiya mübadiləsi və mədəni sərvətlərin, qarşılıqlı əlaqələrin yaranmasına xidmət edir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya insanları cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə qovuşdurur.

Qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın fəaliyyət sahəsi sürətlə genişlənməklə, daha intensiv xarakter alır. Həmçinin mədəniyyətlər arası kommunikasiya ölkələr, dövlətlər və millətlər arasında beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsində, davamlı və ardıcıl xarakter almasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya mədəniyyətlərin zənginləşməsinə səbəb olmaqla, xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq əlaqə-

² Kokonovka Z.T, Akuliç M.M, Kuznecov V.N. Ümumi sosiologiya. Bakı: 2007, 318 s.

³ Yenə orda, 329 s.

⁴ Гениева.Е. Библиотека как центр межкультурной коммуникации. М.: 2008, с 32

⁵ Kokonovka Z.T, Akuliç M.M., Kuznecov V.N. Ümumi sosiologiya. Bakı: 2007, 318 s.

KİTABXANA VƏ KOMMUNİKASIYA

A.A.XƏLƏFOV

Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində kitabxana və kommunikasiya probleminin araşdırılmasına səy göstərilmişdir. Həmçinin məqalədə informasiyanın toplanıb, saxlanıb və ötürülməsində mühüm müəssisə olan kitabxanaların kommunikasiya vasitəsi kimi cəmiyyətdə informasiya mübadiləsi, biliklərin idarə edilməsi prosesində yaxından iştirakı təhlil edilmişdir.

Sosial institut olan kitabxanalar mədəniyyətin inkişafı naminə sosial proqramların yaradıcısı və icraçısı kimi davamlı, ictimai infrastrukturun kommunikasiya sahəsidir. Məhz buna görə də oxuculara xidmət prosesində kommunikasiyanın müxtəlif formalarının yaradılmasında və istifadə edilməsində yaxından iştirak etməyə borcludurlar.

Kitabxanalar müasir informasiya cəmiyyətində biliklərin idarə olunmasında, cəmiyyətlə-insan, insanla-informasiya arasında qarşılıqlı informasiya kanallarının yaradılmasında və əlaqələndirilməsində, ardıcıl olaraq təkmilləşdirilməsində, sürətlə islahatlar aparmaq və yeniləşmək vəzifəsi qarşısında dayanmışdır. Böyük sürətlə qloballaşan dünya “elektron inqilab” erasına qədəm qoyur. Bu böyük inqilabı proses bütövlükdə bəşər mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan kitabxanalar qarşısında da mühüm vəziflər qoyur. Bu vəzifələrin həllində yarındığı gündən zəmanəmizə qədər, ilk Şumer kitabxanalarından milli kitabxanalara qədər, keçdiyi yolda kitabxanaları kommunikasiya sistemləri yaxından müşayiət etmişdir.

Kommunikasiya ilə daimi yol yolçusu olmuş kitabxanalar adətləri, davranışı və əqidələri bir-biri ilə bölüşən, insanların ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdiyi kommunikasiya sistemində vacib hadisədir. Əlaqəsiz, ünsiyyətsiz insan qrupları, cəmiyyət olmadığı kimi, bilavasitə insanlara xidmət edən, insanlar arasında birlik vasitəsi olan kitabxanalarda kommunikasiyasız yaşaya bilməzlər. Məhz bu da kommunikasiya proseslərini öyrənməyi kitabxanaşünaslar qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyur.

Kommunikasiya (communicatio)-latın sözü olub, mənası 1) ümumi etmək, bağlamaq, ünsiyyətdə olmaq; 2) iki və ya daha çox şəxs arasında olan və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan ünsiyyət; bir şəxsin əldə etdiyi məlumatı başqasına (başqalarına) çatdırması və s. deməkdir ¹

¹ Məhərrəmli. Q. Mediada işlənən alınma sözlər. İzahlı lüğət. Bakı. 2008, 111 s.

Kommunikasiya məlumatın insandan-insana verilməsinə deyilir. İnsan mahiyyət etibarlı ilə biri-digəri ilə ünsiyyətdə olan varlıqdır. Ünsiyyət insanın sosiuma daxil olması və orada fəaliyyət göstərməsi üçün mühüm vasitədir. Məhz buna görədir ki, insan həyatında arakəsilməz informasiya mübadiləsi, yeni vərdişlər, təcrübələr əldə etmək həyatı zərurətdir. Ünsiyyətin məqsəd və məzmunundan asılı olaraq onun vəzifələri də müxtəlif ola bilər. Ünsiyyət həmişə hərəkətdə olan dinamik bir proses olduğundan partnyorlar arasında yeni münasibətlər formalaşa bilər.

Son zamanlar elmi ədəbiyyatda “ünsiyyət” termini ilə yanaşı olaraq “Kommunikasiya” termini daha çox işlədirilir. Bizcə, “ünsiyyət” termininə nisbətən kommunikasiya terminin daha əhatəli və çoxmənəli xarakter daşdığından, bu terminin kommunikasiya kimi işlədilməsi daha məqsədə müvafikdir. Müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində insanların böyük sürətlə inkişaf edən müntəzəm olaraq yeniləşən, dərinləşən, yeni keyfiyyətlər kəsb edən informasiya tələbatının ödənilməsi kommunikasiyanın yeni, daha mürəkkəb formalarının aşkarlanmasını tələb edir.

Cəmiyyət inkişafının ən erkən dövrlərində insanlar biri-birilə əlaqə yaratmaq, birləşmək, ünsiyyətdə olmaq, informasiya toplamaq məqsədi ilə kommunikasiyanın müxtəlif vasitələrindən istifadə etmişlər. Zaman keçdikcə cəmiyyət inkişaf etdikcə, insanların bilik səviyyəsi, ətraf mühiti dərk etmək qabiliyyəti artdıqca, yeni kommunikasiya kanalları meydana gəlmiş, kommunikasiya bəşər fikrini aktuallaşdırmaq vasitəsinə çevrilmişdir. Qarşılıqlı təsir prosesində insanlar birinin o birinə köməyi, ünsiyyəti, birləşməsi hesabına zənginləşir, bəşəriyyət tərəfindən toplanan təcrübə hamının malına çevrilirdi.

Kommunikasiyanın inkişaf tarixini 4 mərhələyə bölən sosioloqlar bu dövrləri kommunikasiya inqilabı adlandırırlar. 1) yazının ixtira edilməsi, 2) kitab çapının başlanması, 3) radio televiziyanın meydana gəlməsi, 4) dünyanın böyük möcüzəsi İnternetin zühur etməsi kommunikasiyanın cəmiyyətin formalaşması və inkişafı, insan bilik və bacarığının təkmilləşməsi sahəsində əsas amilə çevrildi. Cəmiyyətin kommunikasiya proseslərinə onun vasitələrinin öyrənilməsinə, tədqiqinə diqqət artdı. Kommunikasiya inqilablarına nəzər salarkən belə bir elmi fikir diqqəti cəlb edir ki, bu inqilablar arasında onların, birinin digərinə keçməsi prosesində də ciddi bir əlaqə vardır. Bu proseslər heç də biri-birini inkar etmir, varislik prinsipi gözlənilir. Köhnə məhv edilmir, onun səmərəli toxumları saxlanılır, beləliklə, yeni yaranan vasitələr daha mükəmməl daha müasir formada özünü göstərir.

Kommunikasiyanın cəmiyyətin çox erkən dövrlərindən yaranmasına baxmayaraq “Kommunikasiya” termini elmi ədəbiyyatda XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Bu termin altında informasiyanın insandan-in-

sana ötürülməsi, cəmiyyətdə qarşılıqlı təsiri, informasiya mübadiləsi kimi başa düşülür².

Beləliklə, yuxarıda dediklərimizə və sosioloqların qiymətli araşdırmalarına və elmi nəticələrinə əsaslanaraq deyə bilərik ki: Kommunikasiya ünsiyyətdir, informasiyanın insandan-insana ötürülməsidir. Cəmiyyətdə qarşılıqlı təsirdir, informasiya mübadiləsidir³. Həmçinin maddi və mənəvi dünyanın müxtəlif obyektlərinin əlaqəsi vasitəsidir.

Cəmiyyətin tarixi inkişafı prosesində kommunikasiyada tədricən, təkamül yolu ilə inkişaf etmiş, onun yeni-yeni növləri, kanalları, vasitələri meydana gəlmişdir.

Kommunikasiyanın növləri Kommunikasiyanın insanlar arasında ünsiyyət, əlaqə və insanların biri-birini qarşılıqlı anlama vasitəsi kimi bir çox növləri vardır. Sosioloqlar və kitabxanaşünaslar kommunikasiya proseslərini üç növə ayırırlar⁴.

1. Şəxsiyyətlər arası kommunikasiya. Bu növə həmçinin kommunikasiyanın xüsusi forması olan qruplar, birliklər və s. Kommunikasiyalar da daxildir.

2. Kütləvi kommunikasiya. Bu kommunikasiyanın ən çox yayılmış və demək olar ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin, bütün idarə və müəssisələrin, xüsusi ilə informasiya orqanlarının və kitabxanaların istifadə etdiyi kommunikasiyadır. Cəmiyyətdə hakim mövqə tutan kütləvi kommunikasiya insanlar sosial hissələrin açıq ümumiliyinə və ümumi sosial təcrübəyə malik olduqları vaxt həyata keçirilir, reallaşır⁵. Cəmiyyətin informasiya təminatında və insanların informasiya mübadiləsində mühüm rol oynayan kütləvi informasiya vasitələri (qəzet, jurnal, sənədli kino, radio və televiziya) ibarət sistem) kütləvi kommunikasiyanın klassik nümunəsidir.

3. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya iki və daha çox müxtəlif mədəniyyətlərin əlaqəsi prosesində informasiya mübadiləsi və mədəni sərvətlərin, qarşılıqlı əlaqələrin yaranmasına xidmət edir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya insanları cəmiyyətin mənəvi dəyərlərinə qovuşdurur.

Qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın fəaliyyət sahəsi sürətlə genişlənməklə, daha intensiv xarakter alır. Həmçinin mədəniyyətlər arası kommunikasiya ölkələr, dövlətlər və millətlər arasında beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsində, davamlı və ardıcıl xarakter almasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya mədəniyyətlərin zənginləşməsinə səbəb olmaqla, xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq əlaqə-

² Kokonovka Z.T, Akuliç M.M, Kuznecov V.N. Ümumi sosiologiya. Bakı: 2007, 318 s.

³ Yenə orda, 329 s.

⁴ Гениева.Е. Библиотека как центр межкультурной коммуникации. М.: 2008, с 32

⁵ Kokonovka Z.T, Akuliç M.M., Kuznecov V.N. Ümumi sosiologiya. Bakı: 2007, 318 s.

lərinin möhkəmlənməsində, ayrı-ayrı mədəniyyətlərin birləşərək, zənginləşərək, ümum bəşəri mədəniyyətə qovuşmasında mühüm amilə çevrilir.

Kitabxana və kommunikasiya problemlərinin son zamanlarda araşdırılması xüsusi ilə sosioloji eksperimentlərin ümumiləşdirilməsi bir daha təsdiq etmişdir ki, kitabxanalar tarixən kommunikasiya müəssisəsi vasitəsi kimi formalaşmış, özünün keçdiyi tarixi təkamül yolunda kommunikasiyanın formalaşması və inkişafına kömək etməklə, özudə bir kommunikasiya müəssisəsi kimi inkişaf etmiş, insanların ünsiyyət təcrübə bazasına, informasiya mübadiləsi mərkəzinə çevrilmişdir. Kommunikativ insanlar birliyinin yaradılması vasitəsi olmuşdur. Kitabxanalar bilavasitə insanla, onun formalaşması ilə informasiya tələbatının ödənilməsi sahəsində fəaliyyət göstərirdiyindən, kommunikasiyanın müxtəlif növlərindən, kommunikasiya vasitələrindən, kommunikasiya kanallarından geniş istifadə etməklə oxucuya xidmət prosesini təşkil etməlidir. Oxucu fenomeni müasir kitabxanaşünaslığın əsas tədqiqat obyektini kimi, bilavasitə insan amili ilə bağlı olması, insanın (oxucunun) hərtərəfli fəlsəfi, pedaqoji, psixoloji nöqtəyi - nəzərdən öyrənilməsi kimi, onun kommunikativliyi, informasiyanı əldə etmək, öyrənmək, biliyə çevirmək biliklərin idarə edilməsində iştirak etmək beləliklə mədəniyyətin inkişafına öz tövhlərini vermək prosesində öyrənilməlidir.

Ümumiyyətlə, kommunikasiya iki və ya bir necə şəxsin iştirak etdiyi sosial hadisə olsa da, insan orqanizmi daxilində də əlaqələr sistemi vardır. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların daxili aləmləri də biri-birinə bənzəmir. Buradan da hər bir insana-oxucuya, informasiya tələbatçısına fərdi yanaşma meydana çıxır.

Kommunikasiyanın daxili və xarici xarakter daşımından asılı olmayaraq kommunikasiya dörd elementdən ibarətdir. Ötürücü, qəbul edici, informasiya və ötürmə vasitəsi⁶. Şifahi nitq vaxtı ötürücü vasitə hava dalğasının növbələnən qalxıb enməsidir, başqa sözlə, titrəyişidir. Ötürücü ilə qəbul edici hansısa bir aralıq vasitənin olub-olmamasından asılı olaraq kommunikasiya yaxud da bilavasitə ola bilər. Birinci halda məlumatın ötürülməsində oxucu və kitabxanaçı iştirak edərsə, ikinci halda əlavə vasitə, sənəd, qram yazılar, audiovirtual material, elektron vasitələr ola bilər. Beləliklə, birincini bilavasitə kommunikasiya, ikincini isə bilavasitə kommunikasiya adlandırmaq olar.

Kommunikasiyanın bu dörd elementi icərisində kitabxanalar üçün öyrənməsi və fəaliyyət prosesinə tətbiqi ən mühümü informasiya və ötürmə vasitəsidir. İnformasiya şifahi və yaxud maddiləşmiş halda ola bilər. Şifahi informasiya maddiləşdikdən sonra sənədə, yəni kitaba çevrilir. Kitab isə milliyyətlər boyu bəşəriyyətə sədaqətlə xidmət edən, cəmiyyətin yaratdığı bütün

⁶ Шира Д. Х.. Введение в библиотековедение. М.: 1983, с. 70

lərinin möhkəmlənməsində, ayrı-ayrı mədəniyyətlərin birləşərək, zənginləşərək, ümum bəşəri mədəniyyətə qovuşmasında mühüm amilə çevrilir.

Kitabxana və kommunikasiya problemlərinin son zamanlarda araşdırılması xüsusi ilə sosioloji eksperimentlərin ümumiləşdirilməsi bir daha təsdiq etmişdir ki, kitabxanalar tarixən kommunikasiya müəssisəsi vasitəsi kimi formalaşmış, özünün keçdiyi tarixi təkamül yolunda kommunikasiyanın formalaşması və inkişafına kömək etməklə, özudə bir kommunikasiya müəssisəsi kimi inkişaf etmiş, insanların ünsiyyət təcrübə bazasına, informasiya mübadiləsi mərkəzinə çevrilmişdir. Kommunikativ insanlar birliyinin yaradılması vasitəsi olmuşdur. Kitabxanalar bilavasitə insanla, onun formalaşması ilə informasiya tələbatının ödənilməsi sahəsində fəaliyyət göstərirdiyindən, kommunikasiyanın müxtəlif növlərindən, kommunikasiya vasitələrindən, kommunikasiya kanallarından geniş istifadə etməklə oxucuya xidmət prosesini təşkil etməlidir. Oxucu fenomeni müasir kitabxanaşünaslığın əsas tədqiqat obyektini kimi, bilavasitə insan amili ilə bağlı olması, insanın (oxucunun) hərtərəfli fəlsəfi, pedaqoji, psixoloji nöqtəyi - nəzərdən öyrənilməsi kimi, onun kommunikativliyi, informasiyanı əldə etmək, öyrənmək, biliyə çevirmək biliklərin idarə edilməsində iştirak etmək beləliklə mədəniyyətin inkişafına öz tövhlərini vermək prosesində öyrənilməlidir.

Ümumiyyətlə, kommunikasiya iki və ya bir necə şəxsin iştirak etdiyi sosial hadisə olsa da, insan orqanizmi daxilində də əlaqələr sistemi vardır. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların daxili aləmləri də biri-birinə bənzəmir. Buradan da hər bir insana-oxucuya, informasiya tələbatçısına fərdi yanaşma meydana çıxır.

Kommunikasiyanın daxili və xarici xarakter daşımından asılı olmayaraq kommunikasiya dörd elementdən ibarətdir. Ötürücü, qəbul edici, informasiya və ötürmə vasitəsi⁶. Şifahi nitq vaxtı ötürücü vasitə hava dalğasının növbələnən qalxıb enməsidir, başqa sözlə, titrəyişidir. Ötürücü ilə qəbul edici hansısa bir aralıq vasitənin olub-olmamasından asılı olaraq kommunikasiya yaxud da bilavasitə ola bilər. Birinci halda məlumatın ötürülməsində oxucu və kitabxanaçı iştirak edərsə, ikinci halda əlavə vasitə, sənəd, qram yazılar, audiovirtual material, elektron vasitələr ola bilər. Beləliklə, birincini bilavasitə kommunikasiya, ikincini isə bilavasitə kommunikasiya adlandırmaq olar.

Kommunikasiyanın bu dörd elementi icərisində kitabxanalar üçün öyrənməsi və fəaliyyət prosesinə tətbiqi ən mühümü informasiya və ötürmə vasitəsidir. İnformasiya şifahi və yaxud maddiləşmiş halda ola bilər. Şifahi informasiya maddiləşdikdən sonra sənədə, yəni kitaba çevrilir. Kitab isə milliyyətlər boyu bəşəriyyətə sədaqətlə xidmət edən, cəmiyyətin yaratdığı bütün

⁶ Шира Д. Х.. Введение в библиотековедение. М.: 1983, с. 70

maddi və mənəvi sərvətlər haqqında elmi, fəlsəfi, tarixi, ədəbi-bədii fikirləri öz səhifələrində qoruyub saxlayan, bütün mənəvi fikirlərin, ideyaların, əqidələrin, inacların ölməzliyini təmin edən, dahilərin ruhunu yaşadan vasitə kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dövürlər, zamanlar, nəsillər arasında əlaqə yaradır. Xalq arasında belə bir fikir var, ruh ölmür. Bəli, insanlar ölür, ancaq onların yaratmış olduğu kitablar yaşayır, deməli ruh kitablarda yaşayır. Kitabın şifahi informasiyalardan fərqi odur ki, kitab məkan və zaman sərhədlərini aşır. Kitab vasitəsi ilə insan min il ondan əvvəl yaşamış adamdan informasiya qəbul edə bilər. Keçmiş, dünyasını dəyişmiş müəlliflərlə ünsiyyətdə ola bilər. Keçmiş nəslin gələcək nəsillərə vəsiyyəti olan kitabları zamanı birləşdirən əfsanəvi əsərlər adlandırmaq yerinə düşərdi.

Beləliklə, bəşəriyyətə xidmət edən kommunikasiya vasitələri icərisində kitab, kitab vasitəsi ilə informasiyanı qəbul etmək xüsusi, əvəzsiz bir vasitə kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bəşəriyyət kitabın bu xüsusi əvəz-edilməz rolunu, bu möcüzəli sənədsiz keçinməyin mümkünsüzlüyünü nəzərə alaraq, onun gələcək nəsillərə qorunub saxlanması üçün kitabxanaları yaratdı. Kitabları qoruyub saxlamaq, nəsillərdən-nəsillərə ötürmək, insanlara informasiya daşıyıcısı kimi xidmət etmək üçün yaranan kitabxanalar məhz ən zəruri kommunikasiya vasitəsi kimi formalaşmışdır.

Böyük sosial funksiyaları yerinə yetirməyə borclu olan kitabxanalar şəxsiyyətin kommunikasiyasının daşıyıcıları kimi də diqqət mərkəzinə çevrilmişdi. Şəxsiyyət kommunikasiyası fərdiləşmiş xarakter daşıyır. Kitabxanaya gələn fərd (oxucu) özünə lazım olan sənədi seçmək üçün kitabxana fondundan istədiyi məlumatı əldə edir. Ayrı-ayrı fərdlər (oxucular) bu məlumatları əldə etmək üçün kitabxanadaxili kommunikasiya formalarından və kanallarından öz intellekt səviyyəsindən asılı olaraq ya bilavasitə ya da bilavasitə istifadə edirlər. Bu mühüm mürəkkəb prosesdə kitabxanaların da yaxından iştirakı oxucu və kitabxanaçı arasında ünsiyyətin - birliyin kommunikasiyanın yaranmasını fəallaşdırır.

Zaman keçdikcə, cəmiyyətdə təhsil, mədəniyyət, elmi tərəqqiyə nail olduqca, təhsilli, elmi insanların miqdarı əhəmiyyətli dərəcədə artmış, kitabxana oxucularının sayı çoxlamışdı. Oxucuların artması ilə kitabxanada gedən proseslər kütləvi xarakter almağa başlayır. Ancaq bu prosesə dərinə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, kitabxanaya çoxlu insanların gəlməsinə baxmayaraq onu kütləvi kommunikasiya orqanı hesab etmək olmaz. Çünki bu insanların hamısı kütləvi informasiya vasitələrində olduğu kimi eyni məlumat almır və həm də həmin insanlar eyni məlumat üçün kitabxanaya gəlmirlər. Əksinə hər bir oxucu fərdi qaydada onun tələbatına və marağına cavab verən informasiyanı axtarır. Üstəlik oxucu ehtiyac duyarsa eyni məlumata bir necə dəfə müraciət edə bilər.

Bəşər mədəniyyətinə xidmət edən kitabxanaların dinamik inkişaf tarixi bir daha sübut etmişdir ki, onlar həmişə demokratikləşmə prinsiplərinə və təcrübəsinə sadıq qalmış, demokratiya kitabxana işinin mahiyyətinə hörmət etmişdir. Belə sədaqət kitabxananın yarandığı gündən yaranmış ənənələrin yeniləşməsi ilə nəticələnmişdir. Kitabxana yarandığı ilk dövrlərdən elita, elmi nüfuzu, yaxud elmi marağı olan intellektual səviyyəli şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bunun nəticəsində də onun oxucu kontingenti nisbətən az olmuşdur.

Lakin demokratiyanın kitabxanalara yol tapması ilə kitabxanaların geniş oxucu kütləsi dairəsi meydana gəlmişdir. Yeni oxucu kütləsinin marağı olduqca müxtəlif və qeyri müəyyən olduğundan bu maraqları öyrənmək və ödəmək xeyli çətinliklər ortaya çıxartdı. Kitabxanaların qarşısına çıxan bu problemlər kitabxana işinin məzmununda və formasında yeni dəyişikliklərin, yeni kommunikasiya formalarının və kanallarının yaranmasını və daha da təkmilləşməsinə tələb edirdi.

Cəmiyyətdə kitabxanaların sosial rolu artdıqca onların strukturunun və əsas elementlərinin öyrənilməsinə ciddi tələbat əmələ gəlmişdir.

“Struktur” latın sözüdür, hərfi mənəsi “quruluş” deməkdir. Struktur sistemin təşkilinin ünsürləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələri və bu əlaqələrin qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarır. Məhz buna görədir ki, son zamanlar dünyaya kitabxanaşünaslığında “Kitabxana” ayrı-ayrı hissələrdən təşkil olunmuş sistem (bütöv, tam) kimi tədqiq edilir⁷.

Dünya kitabxanaşünasları genetik təhlil metoduna əsaslanaraq belə bir nəticəyə gəlmişdilər ki, kitabxana quruluşca dörd elementdən ibarətdir. Bu elementlərsiz heç bir kitabxananın mövcudluğu və fəaliyyəti mümkün deyildir. Bu elementlər aşağıdakılardır:

1. Sənəd (kitab və digər nəşrlər, o cümlədən elektron vasitələr).
2. Oxucu (istifadəçi).
3. Kitabxanaçı.
4. Maddi-texniki baza.

Kitabxananın əsas elementlərinin müəyyən edilməsində görkəmli Amerikan alimi D.X.Şiranın mühüm xidmətləri vardır. O, 1970-ci ildə nəşr etdirdiyi “Kitabxana işinin sosioloji əsasları” adlı əsərində yazır: “Əgər bir kitabxananın modelini üçbucaq formasında təsəvvür etsək üçbucağın bir tərəfi kitab (sənəd), ümumiyyətlə, qrafik yazılar*, başqa tərəfi insan, oturaçağı isə kitab (sənəd) qrafik yazı, və insan (kitabxanaçı) olaraq”⁸.

* Müasir şəraitdə elektron vasitələrini də buraya əlavə etmək olar

⁷ Хәлфөв Абузәр. Кітабханаşүнасlığа giriş. Баки: 2001, 266 с.

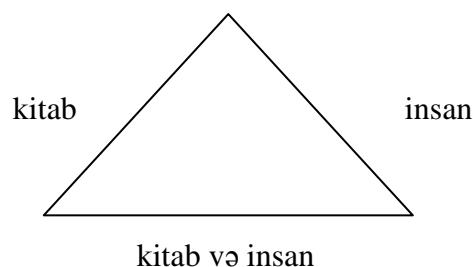
⁸ Шира Д.Ж.. Социологические основы библиотечного дела. М.: 1973, с.7

Yuxarda kitabxanaların struktur quruluşu haqqında verdiyimiz qısaca məlumatdan aşkar oldu ki, göstərilən elementlərin özlərinin biri-biri ilə daxili üzvü əlaqəsi olmadan kitabxananın struktur bütövlüyü, yəni kitabxananın özü belə bir müəssisə kimi mövcud ola bilməz.

Beləliklə, kommunikasiya vasitəsi olan kitabxananın struktur quruluşu və bilavasitə onun elementləri arasında canlı kommunikasiya sistemi fəaliyyət göstərir. Kitabxananın strukturunda baş verən kommunikasiya prosesi: (sənədlə-oxucu, oxucu ilə-kitabxanaçı, sənəd-oxucu və kitabxanaçı ilə maddi-texniki baza ilə əlaqələr) kitabxananın bir sosial institut kimi kitabxananın elm, informasiya, təhsil, tərbiyə funksiyalarının yerinə yetirilməsi vəzifələri də kommunikasiya sistemindən, bütövlüklə, onun müxtlif növlərindən, ayrı-ayrılıqda səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır. Beləliklə, kommunikasiyasız bütöv struktura malik kitabxana yoxdur.

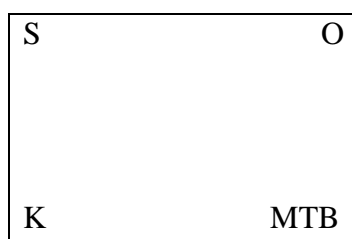
Kitabxanaların fəaliyyət sahəsi olan kitabxana işi bilavasitə kommunikasiya prosesləri ilə əlaqədar olduğundan kitabxananın bütün fəaliyyəti xüsusi ilə oxuculara xidmət işi bu prosesin mühüm tərkib hissəsidir. Kitabxana işi bir fəaliyyət sahəsi kimi elm, informasiya mədəniyyət, təhsil, tərbiyə sahəsində, həmçinin kitabxana şəbəkələrinin təşkil və inkişafını, kitabxana fondlarının formalaşdırılmasını, kitabxana-informasiya xidmətinin təşkili, kitabxanaların elmi-maddi təminatı sistemlərini tənzimləyən bir proses kimi həmişə kommunikasiya və onun forma və kanalları ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Hələ çox qədim kitabxanalarda kitabxana işi bir fəaliyyət sahəsi kimi formalaşarkən kommunikasiya bu prosesin təminatçısı kimi kitabxana fəaliyyəti sisteminin ayrı-ayrı komponentlərinin əlaqələndirilməsində, koordinasiya edilməsində, təcrübə mübadiləsində yaxından iştirak etmişdir. Kitabxana kommunikasiya münasibətləri demək olar ki, kitabxana fəaliyyətinin bütün sahələrində, xüsusi ilə oxucu ilə kitabxanaçı arasında, kitabxananın məlumat axtarış sistemləri ilə oxucu arasında, İnternet şəbəkəsinə qoşulmuş kitabxana, kitabxanaçı ilə oxucu arasında daha geniş baş verir.

Bu proseslərdə kitabxanaçı ilə oxucu arasında baş verən kommunikasiya növləri icərisində ən çox istifadə edilən ünsiyyət, söhbət və məsləhət formalarıdır. Kitabxanaçı ilə oxucu arasında baş verən ünsiyyət kommunikasiyanın bilavasitə fərdlə üzbə-üz aparılan canlı təsiri növü kimi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ünsiyyət vaxtı oxucu ilə kitabxanaçı arasında baş verən kommunikasiya oxucu haqqında kitabxanaçının geniş məlumat almasını, oxucunun maraq dairəsini, şəxsiyyətini, sənətini, öyrənməsini və oxucu marağının gələcəkdə ödənilməsini müəyyənləşdirmək imkanı verir. Məlumdur ki, "Maraq" kateqoriyası elmi kateqoriya kimi bir çox elmlərin tədqiqat obyektidir. Kitabxanaşünaslıqda maraq subyektin-oxucunun sənətini, intellektual səviyyəsini, həyat şəraitini, sorğusunu, kitaba münasibətini öyrənmək kimi başa düşülür. Məlumdur ki, kitabxana oxucu münasibətləri həmi-

Bu üçbucaqdan görünür ki, kitabxana-kitab (sənəd, insan (oxucu)) və kitabxanaçı elementlərinin birgə fəaliyyəti sayəsində yaranır və fəaliyyət göstərir. Dünya kitabxanaşünaslığının da kitabxanaların strukturu haqqında tədqiqatları XX əsrin 80-90-cı illərində daha da intensivləşmiş və bir sıra yeni elmi fikirlər irəli sürülmüşdür. Öz elmi əhəmiyyəti, orijinallığı ilə fərqlənən yeni fikir görkəmli rus kitabxanaşünası Y.N.Stolyarovun 1981-ci ildə nəşr etdirdiyi “Библиотека: структурно-функциональный подход”⁹ əsərində belə bir qənaətə gəlmişdir ki, kitabxananın strukturuna daxil olan elementlərdən biri də “Kitabxananın maddi-texniki bazasıdır”. Maddi-texniki baza olmadan heç bir kitabxana öz işini müvəffəqiyyətlə apara bilməz. O göstərir ki, fondun, oxucunun və kitabxanaçının dialektik birliyi həmişə müəyyən maddi-texniki baza mühitində mövcud olur¹⁰. Bina, təchizat, mexanizm, texniki vasitələr, kitabxana-informasiya texnologiyası, kompyuterlər və s. bərabərhüquqlu elementlər kimi kitabxana elementləri sırasına artıq elə daxil olmuşdur ki, bunu ayırmaq olmaz.

Sistem halında kitabxananın 4 elementli modeli aşağıdakı kimidir.

Bu modeldən göründüyü kimi, kitabxana biri-biri ilə əlaqədar olan, biri-birinə qarşılıqlı təsir edən, biri digəri üçün şərt olan, biri-birindən ayrılmaz dörd elementdən ibarətdir ki, bu da kitabxananın bütövlüyünü təmin edir. Nə sənəd (S), nə oxucu (O), nə kitabxanaçı (K), nə də maddi-texniki baza (MTB) özü özlüyündə, nə də onların əlaqəsi biri digərindən ayrıldıqda (götürüldükdə) kitabxananın bütövlüyünü təmin etmir.

⁹ Столяров Ю.Н.. Библиотека: структурно-функциональный подход. М.:1981.

¹⁰ Yənə orada:

şə kitabxanaların əsas problemi hesab edilmiş, informasiya cəmiyyəti şəraitində bu münasibətlər daha ciddi xarakter almışdır. Müasir şəraitdə kommunikasiya sistemləri və kanallarından hərtərəfli istifadə etmədən bu problemi həll etmək olduqca çətindir. Kommunikasiya, həmçinin kitabxana-İnternet-oxucu münasibətlərinin həllində, xüsusilə İnternetdən istifadə, ən zəruri ədəbiyyatın, sənədin seçilməsi audiovizual və elektron vasitələrdən istifadənin təşkilində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalədə şərh və təhlil edilmiş elmi araşdırmalara əsaslanaraq, yekun demək olar ki, sosial institut kimi formalaşmış müasir kitabxana kommunikasiyasız keçinə bilməz.

Beləliklə, yeni informasiya texnologiyası əsasında yaradılan kommunikasiya sistemləri və kanallarından istifadə müasir kitabxananın əsas vəzifəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Бобылева Н.В. Библиотековедение: Социокультурный подход. М.: 2002, 313 с
2. Гениева Е.Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации М.: 2008, 207 с.
3. Qolenkova Z.F, Akulic M.M, Kuznetsov V.N. Ümumi sosiologiya. Bakı: 2007, 492 s.
4. Məhərrəmli Q.M. Mediada işlənən alınma sözlər.- İzahlı lüğət. Bakı: 2008, 254 s.
5. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş. I-II hissə. Bakı: 2001, 398 s.
6. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş. III hissə. Bakı: 2003, 314 s.
7. Шира Д.Ж. Ведение в библиотековедение. М.: 1983, 256 с
8. Шира Д.Ж. Социологические основы библиотечного дела. М.: 1973, 53 с.

LIBRARY AND COMMUNICATION

A.A.KHALAFOV

SUMMARY

The author investigates the problem of library and communication within the scope of modern informational society in the article. The role of library as the key establishment in the collection, retention and transmission of information and its participation as a means of communication in the processes of information exchange and knowledge management are analyzed in the article.

БИБЛИОТЕКА И КОММУНИКАЦИЯ**А.А.ХАЛАФОВ****РЕЗЮМЕ**

Автор статьи старался исследовать проблему библиотеки и коммуникации в условиях современного информационного общества. В статье так же анализированы роль библиотеки, которая является основным учреждением в собрании, сохранении и передачи информации и участие ее как коммуникационного обмена и управления знаниями.